XORAZM HUDUDIY ERGONOMIYASINING STRUKTUR- SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Tayirova Nodira Saparbayevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22979854

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning onomastika tarmoqlaridan biri bo‘lgan ergonimika tizimi, xususan, Xorazm viloyati hududiy ergonimlarining lisoniy tabiati tahlil qilinadi. Vohadagi korxona, tashkilot va savdo obyektlari nomlarining struktur (tuzilish) modellari va semantik (ma’noviy) guruhlari o‘zbek tilining boy leksik qatlamlari, toponimiyasi hamda mahalliy o‘g‘uz lahjasi xususiyatlari prizmasida tadqiq etilgan.
Kalit so‘zlar: Onomastika, ergonim, ergonimika, struktur model, semantika, toponimik ergonim, antroponim, Xorazm shevasi, lisoniy motiv.

Аннотация: В данной статье анализируется эргонимическая система как одно из направлений современной лингвистической ономастики, в частности, лингвистическая природа территориальных эргонимов Хорезмской области.

Структурные (словообразовательные) модели и семантические (смысловые) группы названий предприятий, организаций и торговых объектов оазиса исследуются сквозь призму богатых лексических пластов узбекского языка, топонимии, а также особенностей местного огузского диалекта.
Ключевые слова: Ономастика, эргоним, эргонимика, структурная модель, семантика, топонимический эргоним, антропоним, хорезмский диалект, лингвистический мотив.

Abstract: This article analyzes the ergonomic system as one of the branches of linguistic onomastics, specifically focusing on the linguistic nature of regional ergonyms in the Khorezm region. The structural (formational) models and semantic (meaning) groups of the names of enterprises, organizations, and commercial facilities in the oasis are investigated through the prism of the rich lexical layers of the Uzbek language, toponymy, and the unique characteristics of the local Oghuz dialect.
Keywords: Onomastics, ergonym, ergonymics, structural model, semantics, toponymic ergonym, anthroponym, Khorezm dialect, linguistic motive.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayotning globallashuvi va tadbirkorlik subyektlarining keskin ko‘payishi tilshunoslik oldiga neologizmlar va atoqli otlarning yangi qatlamlarini tadqiq qilish vazifasini qo‘ymoqda. Shunday onomastik birliklardan biri ergonimlar (grekcha ergon – ish, mehnat, faoliyat va onyma – nom) bo‘lib, ular korxona, tashkilot, jamiyat, do‘kon, kafe, restoran kabi jamoaviy birlashmalarning xususiy nomlaridir. O‘zbek tilshunosligida ergonimiya, uning onomastik tizimda tutgan o‘rni va lisoniy xususiyatlariga bo‘lgan qiziqish oshib bormoqda. Bu sohada Toshkent shahar ergonimik materiallari asosida 1 ta doktorlik

dissertatsiyasi va bir qancha maqolalar nashr qilindi . Ba'zi ishlarda ergonimlarning nomlanish xususiyatlari, o'zbek tilida nom yaratishning lingvistik-me'yoriy qonuniyatlari, ayrim obyektlar nomlanishining lingvomadaniy xususiyatlari yuzasidan muayyan xulosalarni ko'rish mumkin . Shuningdek, respublikamizdagi tashkilot, korxona va muassasa nomlarining izohli-tavsiyaviy lug'ati ishlab chiqildi ; o'zbek nomshunosligida onomastik birliklarning bibliografik ko'rsatkichi nashr qilindi . Ergonimlarning lisoniy va nolisoniy xususiyatlari ularni hududiy jihatdan o'rganishni talab etadi. Joriy holatga ko'ra o'zbek tilshunosligida ergonimika va uning lisoniy xususiyatlarini hududiy jihatdan tadqiq etishga bag'ishlangan monografik tadqiqotlar kam. Bu borada amalga oshirilgan ishlarni hisobga olgan holda, shuni ta'kidlash lozimki, ergonimik birliklarni hududiy jihatdan lisoniy aspektda monografik tarzda o'rganish dolzarb masaladir.

Har bir hududning ergonimik tizimi (ergonimiya) o'sha yerda yashovchi xalqning milliy-madaniy tafakkuri, mentaliteti va lisoniy imkoniyatlarini aks ettiradi. O'zbekistonning qadimiy sivilizatsiya o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazm vohasi ergonimiyasi o'zining tarixiy-etnografik asoslari, lingvomadaniy qatlamlari va o'zbek tilining o'g'uz lahjasi bilan uzviy bog'liqligi tufayli alohida tizimli-struktur xususiyatlarga ega. Xorazm hududidagi ergonimlar tuzilishiga ko'ra o'zbek adabiy tili va dunyo tillari modellari mezonlarida shakllangan. Biz ularni miqdoriy va morfo-sintaktik jihatdan uchta asosiy struktur tiplarga ajratamiz:

Sodda ergonimlar (Bir komponentli): Faqat bitta leksemadan tashkil topgan nomlar bo'lib, ular ko'pincha ot yoki sifat turkumiga mansub bo'ladi. Bunga tildagi mavjud tayyor so'zlar, atoqli otlar (toponimlar, antroponimlar) asos bo'ladi.

Misollar: Xiva, Jayhun, Tumaris, Yulduz, Hilol.

Murakkab ergonimlar (Ikki va undan ortiq komponentli): Bu guruh asosan aniqlovchi va aniqlanmish munosabatidagi so'z birikmalari (ko'pincha bitishuv va moslashuv yo'li bilan) yoki qo'shma so'zlardan tashkil topadi. Ushbu model iste'molchiga obyekt haqida kengroq axborot beradi. Masalan: "Joy nomi + Faoliyat turi": Xorazm Shakar, Urganch Avto; "Sifat + Ot": Oltin Voha, Yashil Dunyo.

Gibrid va qisqartma (Abbreviatura) ergonimlar: Mahalliy o'zbek so'zlari bilan chet tillari (ingliz, rus) elementlarining qo'shilishidan yoki so'zlarning bosh harflarini birlashtirishdan hosil bo'ladi. Misollar: Xorazm-Agro, Khiva-Tour, Urganch-Plaza, Xorazm-Teks, Xorazm-Palas kabi.

Ergonimlarning semantikasi — nom ostiga yashiringan lisoniy motiv, maqsad va estetik qiymatni belgilaydi. Xorazm hududiy ergonimlarini ma'noviy jihatdan quyidagi asosiy guruhlarga bo'lish mumkin:

Toponimik ergonimlar (Toponim-ergonimlar): Obyekt nomida geografik joy, shahar, qishloq yoki daryo nomlarining aks etishi. Xorazm turistik hudud bo'lgani uchun qadimgi tarixiy joy nomlaridan brend sifatida foydalanish juda yuqori.

Misollar: Kat, Hazorasp, Xiva, Amudaryo, Gurlan.

Antroponimik ergonimlar (Antroponim-ergonimlar): Tarixiy shaxslar, allomalar yoki tadbirkorning o'z ismi (yoki farzandlari ismi) asosida shakllangan nomlar.

Misollar: Al-Xorazmiy (o'quv markazlari va IT do'konlari), Jaloliddin Manguberdi (vatanparvarlik va kuch ramzi sifatida), Pahlavon Mahmud, Abulg'ozi Bohodirxon kabi.

Praksionimik (Funksional) ergonimlar: Obyektning nomlanishi to‘g‘ridan- to‘g‘ri u yerda ko‘rsatiladigan xizmat yoki sotiladigan mahsulot turi bilan bog‘liq bo‘ladi. Misollar: Xorazm baliq, Urganch sut, Gurlan kiyim-kechak, Xiva-tur agentligi, Xonqa Durvadik patiri kabi. Simvolik-metaforik ergonimlar: Biznesga muvaffaqiyat, boylik, ishonch va go‘zallik olib kelishiga ishonilgan, ijobiy konnotatsiyaga ega ramziy tushunchalar.

Misollar: Baraka, Omad, Iqbol, Kofolat, Saroy, Saltanat, Gavhar kabi.

Xorazm xududiy ergonimiyasining dialektal va etnografik xususiyatlari ham alohida ahamiyatga ega. Xorazm hududiy ergonimlarining respublikamizning boshqa viloyatlaridan (masalan, Toshkent, Farg‘ona, Samarqand) ajralib turadigan o‘ziga xos jihati — unda o‘g‘uz lahjasi (Xorazm shevasi) elementlari hamda voha etnografiyasining yaqqol namoyon bo‘lishidir. Ayniqsa umumiy ovqatlanish obyektlarida Xorazm oshpazlik madaniyatiga oid sof sheva so‘zlaridan keng foydalaniladi. Yumurtqa barak (restoran), Gilmandi (oshxona),Ijjon (restoran) kabi nomlar faqat shu hudud ijtimoiy-lisoniy muhitiga xosdir. Sayyohlarni jalb qilish hamda voha madaniy xotirasini tiklash maqsadida qadimiy atamalar faollashgan.

Mehmonxona va umumiy ovqatlanish maskanlarida Xorazmshoh, Xan, Karvonsaroy kabi ergonimlar tizimi bunga yaqqol misoldir.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm hududiy ergonimiyasining struktur-semantik manzarasi o‘ziga xos murakkab lisoniy qatlamlardan iborat. Struktur jihatdan ko‘proq ikki komponentli birikmali modellar ustunlik qilsa, semantik jihatdan toponimik va antroponimik qatlam yetakchilik qiladi. Mintaqa ergonimiyasidagi eng muhim va o‘rganilishi lozim bo‘lgan fenomendan biri — bu tilning global taraqqiyoti sharoitida ham mahalliy o‘g‘uz lahjasi hamda hududiy brending komponentlarining saqlanib qolishi va o‘ziga xos marketing vositasiga aylanayotganidir. Bu esa ergonimik birliklarni nafaqat lisoniy, balki sotsiolingvistik va lingvomadaniy jihatdan yanada chuqurroq tadqiq etishni taqozo etadi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Saparniyazova M. O‘zbek tili ergonimlari lingvistik tadqiqi: Filol. fan. d-ri (DSc) diss. avtoref. – Toshkent, 2020.
2. Begmatov E. O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2012.
3. Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. – Toshkent: Milliy qomus, 2017.
4. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2020.
5. Shermatova d. Ergonimlarning struktur-semantik va sotsiolingvistik tadqiqi // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2021. – № 2.
6. Nafasov T. O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
7. Qorayev S. Geografik nomlar ma’nosi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1978.
8. Hasanov H. Geografik nomlar sirri. – Toshkent: O‘zbekiston, 1985.
9. Abdullayev F. Xorazm shevalari. I jild. – Toshkent: O‘zbekiston SSR FA nashriyoti, 1961.
10. Sadullayev A., Eshonova G. Xorazm shevalarining frazeologik lug‘ati. – Xiva, 2014.
11. Abulg‘ozi Bahodirxon. Shajarayi turk. – Toshkent: Cho‘lpon, 1992.
12. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973.
14. Емельянова А. М. Эргонимы в лингвистическом пространстве современного города: Структурно-семантический аспект. – Уфа, 2007.
15. Новичихина М. Э. Теоретические проблемы исследования коммерческих наименований. – Воронеж, 2004.